

Mitra, el déu que no va poder ser

L'exposició s'està al Museu d'Història de la Ciutat, a Barcelona. "Toros" ens acosta a l'imaginari mediterrani sobre aquest animal poderós i acaba amb la figura d'un déu que hi té estreta relació: Mitra. Nascut de mare verge el 25 de desembre, va ser, a l'inici de la nostra era, seriós competidor d'un culte que s'havia d'acabar imposant. I el Crist guanyador hi guarda curioses similituds.

"Si, a principi del segle III dC, Constantí no hagués imposat el cristianisme com a religió d'estat, avui dia la majoria dels occidentals seríem, segurament, devots de Mitra."

Pedro Azara, de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, presenta, amb relació a l'exposició "Toros" (que fins al 6 de març es pot veure al Museu d'Història de la Ciutat, a Barcelona), una completa aproximació a l'imaginari d'aquest animal, poderós i terrible, útil i fecund, a l'antiga Mediterrània. I recalca, aleshores, en una figura tocada amb gorro frigi, un déu arribat de l'Orient i de culte amb èxit a la Roma de començament del primer mil·lenni, vencedor del toro fecundador del món, salvador de la humanitat, garant de la vida eterna. L'afirmació d'Azara que obre aquest article, possiblement provocadora –inquietant, potser?–, no s'allunya del tot de la realitat: Mitra tenia molts números per acabar esdevenint centre d'un culte hegemònic, en la pugna pel domini celestial d'un món convuls que cercava nous referents. Però n'hi havia un altre que en tenia més: Crist, que finalment el va acabar desbancant, en va assumir un bon grapat de característiques.

El toro, *Bos taurus*, domesticat a l'Àsia 10.000 anys abans de la nostra era (a.n.e.) i possiblement derivat del ja extingit ur, ha format part activa de la nostra iconografia quotidiana, tant del cel com de la terra. Castrat, pacífic, el bou junyit llaurava el camp (i hi exercia màgics poders fertilitzadors, de passada); sense castrar representava la força desencadenada i terrible, era símbol de po-

der –també sexual–, de creació. El brau, se l'associava amb el Sol, amb les tempestes (era ell qui les podia provocar o contenir, segons el cas), amb la força còsmica (les seves banyes han arribat a aguantar el món sencer), amb la fecunditat de la terra. I els humans, a més de castrar-lo i utilitzar-ne la força de tracció, n'hem fet carn –i sang– de sacrifici o protagonista dels nostres jocs –sanguinaris o incruents– de valor i destresa; n'hem aprofitat la banya i l'excrement, la pell; l'hem convertit en símbol del poder d'algun déu que el sotmet; en imatge temporal d'algun altre (Zeus hi tenia tendència, a esdevenir brau, quan es tractava de segrestar i fecundar donzelles, i no era l'únic); l'hem divinitzat, directament. I de tot plegat, a més, n'hem fet innumbrables reelaboracions, segons el temps, el lloc i les barreges amb creences i mites anteriors.

Mitra, el déu que degolla el toro, no n'és una excepció. Igual com els cristians –malgrat la seva aversió al sincretisme que altres religions practicaven sense gaire fatigues– van anar incorporant al corpus ritual elements d'altres creences populars (tant per fer-se propers als possibles nous fidels com per eliminar el perill doctrinal de les pràctiques que no eren fàcilment esborrables del mapa), també Mitra, abans d'arribar al centre de l'imperi romà i esdevenir-hi protagonista d'una religió pràcticament oficial, va viure diverses transformacions.

Per començar, en l'origen, entre l'Índia i l'Iran, sembla que Mitra era "ella". Una deessa de la fertilitat, lluminosa i amable, que s'encarregava de la pluja i del creixement de les plantes, que protegia la ramaderia i que encarnava el diàleg i la lleialtat (en iranià antic, com

Relleu trobat al mitreu (centre de culte a Mitra, normalment espai subterrani similar a una cripta) de Sidó (Liban). El déu Mitra, vestit amb robes orientals, degolla el brau. De la seva sang sorgiran els animals i les plantes que configuren el món conegut.

recorda Azara, *mitra* significava pacte o acord). A l'Índia, governava al costat de Varuna (sostenidor de l'Univers que va ser substituït, per mà dels canvis socials, pel déu guerrer Indra) i a l'Iran antic, juntament amb Ahura Mazda (creador del bé i del mal, de la llum i la foscor, i enfrontat eternament amb el "dimoni" Ahriman). A l'Iran, per cert, per bé que la reforma monoteïsta de Zaratustra el va intentar foragitar, relegant-lo a la condició d'àngel, va ser oficialitzat per Artaxerxes II al segle IV a.n.e., ja convertit en una deïficació del Sol. Aleshores s'havia unit a Ahura Mazda per esdevenir un mateix déu amb dues persones: el pare i ell, Mitra, el fill, enviat a la Terra per salvar la humanitat.

El culte mitraic es va expandir àmpliament. I, seguint les sandàlies dels legionaris romans, amb les rutes obertes per les campanyes de Pompeu, va arribar al cor de l'imperi per esdevenir-ne un dels cultes principals. De camí, s'havia

hel·lenitzat, adoptant sense problemes alguns dels dons característics d'alguns déus olímpics: del brillant i bell Apol·lo, déu de les coses bones, protector de la felicitat i la justícia; d'Hermes, el pastor, un altre fill de Zeus, conductor de les ànimes dels morts; d'Helios, representació del Sol.

Quan va arribar a Roma, Mitra ja era un déu guerrer a qui es representava vestit amb túnica curta i barret frigi lluint amb la primera creació del Sol, el toro: de la sang d'aquest animal sagrat, degollat pel punyal de Mitra, n'havien de sorgir les flors, les plantes i els animals que sostenen la humanitat i que sovint se simbolitzaven amb un manat d'espigues de blat. Juntament amb Mitra i el brau apareix un corb, emissari del Sol, que li havia ordenat el sacrifici; una serp prop de la ferida; i un escorpí que li pinça els genitals, en representació dels poders de la Terra que despertava la sang i el semen vessats per l'animal

—o bé, segons altres interpretacions, símbols de les forces del mal que intentaven, inútilment, aturar la creació—. El conjunt formava la iconografia bàsica d'un culte que va trobar, en el declivi de l'imperi romà, camp adobat per pasturar.

Qui era Mitra, segons l'elaboració que en va rebre Roma? La història, tal com l'explica Pedro Azara, segurament ens sonarà: "Després que un àngel lluminós anunciés a una jove verge que infantaria un salvador, Mitra va néixer un 25 de desembre en una cova a la qual anaren pastors a adorar-lo." I ell, seguint les ordres del Sol-déu-pare (Ahura Mazda), durant l'equinocci de primavera va occir el toro, que esdevé símbol del jove déu del barret frigi. En el cas de Mitra, per tant, no és el propi déu fill qui dóna la vida per al renaixement del món i els humans, sinó el toro, per mitjà seu.

Un cop acomplerta la missió, i després d'un últim sopar amb els seus fidels, amb qui va compartir pa i vi, Mitra va

A dalt, l'altar de Cibele i Atis del mont Vaticà (any 374). Al costat, mitreu d'Ostia Antica.

ascendir al cel, des d'on es mantenia sempre vigilant, amatenent a la crida dels dèbils i prest a actuar a favor de l'ésser humà. Per acabar d'arrodonir aquesta pinzellada sobre el tauròcton, cal tenir present el final dels temps: aleshores és prevista la seva tornada, per a la destrucció absoluta del mal. Amb el greix d'un segon brau sacrificat, el déu elaborarà una poció immortal, els morts sortiran de les seves tombes i s'esdevindrà el judici que determinarà qui pot seure al costat de Mitra i accedir al paradís, i qui es condemna al foc etern.

Més i més ritus. No va ser, aquest, l'únic culte que oferia el consol d'una vida millor en el més enllà, durant els primers segles de la nostra era. Els ritus místics es van estendre i popularitzar incardinats amb la decadència dels estats orientals i de l'antiguitat clàssica: són formacions embrionàries de religions supratribals i supraestatals basades en l'adhesió voluntària i no pas en criteris d'origen.

Els déus grecs llatinitzats s'esllanguien en el seu distant Olimp, les seves batalles terrenals no s'ocupaven de l'"ànima" ni prometien un món millor (encara que fos després de la mort) per superar les terrenals fatigues dels més humils (accentuades per la pressió creixent d'un imperi que munyia sense descans pro-

víncies i persones). Van ser substituïts per altres divinitats més properes i preocupades pel gènere humà, que se sacrificaven per ell, que auspicaven comunitats a les quals es podia accedir mitjançant ritus iniciàtics o baptismes.

En el si de l'imperi van néixer diversos cultes místics amb diferents graus de consol i de pretensions monoteïstes (els temps reclamaven qualsevol cosa menys dispersió i les qüestions divines s'hi anaven adequant). Mitra n'era un, però també hi havia els de Mani, Dionís, Isis i Ossiris, Crist, Atis i Cibele, etc. Tots ells compartien el concepte cíclic relacionat amb les estacions de la natura i representat amb diversos tipus de morts i resurreccions (Atis, castrat per la impossibilitat d'unió amb la deessa Cibele, morí i ressuscità amb l'equinocci de primavera; Ossiris, esquarterat, va ser reconstruït per la seva germana esposa Isis). Tots ells competien per un mateix espai religiós que va acabar ocupat, en exclusiva, pel cristianisme.

Especialment aferrissada devia ser la lluita entre Crist i Mitra, un dels cultes místics més estesos i que va arribar a ser considerat oficial. "Els cristians volen substituir les nostres belles llegendes pels registres policíacs d'un rabí reformador jueu", li fa dir Gore Vidal a Julià August a la novel·la *Julià, l'apòstata*. "A partir d'aquest material inversem-

blant esperen aconseguir una síntesi final de totes les religions conegudes. Ara s'apropien de les nostres festivitats. Transformen les deïtats locals en sants. Ens treuen els nostres ritus de misteri, en particular el de Mitra. [...] Fins i tot imiten la tonsura, esperant impressionar els nous conversos amb els guarniments familiars d'un culte més antic."

En tot cas, l'any 312 l'emperador Constantí es va fer cristià. La unió posterior de l'ortodòxia cristiana amb el concepte de ciutadania romana i la persecució de qualsevol forma de "paganisme" (la creença cristiana exclouïa l'existència de qualsevol altra divinitat, que identificava de seguida com a "dimoni") van acabar de sentenciar el destí de Mitra i la resta de déus i deesses místics. Bona part de la seva simbologia, però, perviu en la religió i els ritus cristians (la litúrgia pasqual repeteix al detall els antics rituals de commemoració de la mort i resurrecció d'Atis, per exemple). I el mateix bou, element "pagà" per excel·lència, ara forma part de la seva iconografia. Aventurar què hagués passat si Mitra hagués guanyat la contesa és, possiblement, un inútil exercici d'història-ficció, però qui sap si a hores d'ara, en aquesta part del món, bajejaríem els infants amb... sang de bou.

Núria Cadenas